

M. Kiss Sándor

„Az atomok felkelése” 1956–2021 – 65

(2. rész)

„Ősz van!... Az évek szele csöndesen hordja a sírokra a feledést...”
(Szabó Lőrinc: Pannon ősz)

„A búcsúzó Rákosinak volt némi igaza: – ha a nemzetre nehezedő nyomás egyenletes lett volna – úgy, ahogy ő beállította –, a forradalom mindezen tényezők ellenére még jó soká nem következik be. Túlfűtött kazánok is – úgy mondják – akkor robbannak, amikor a nyomás enyhül egy kicsit. Minálunk pedig nem egyszer engedtek – hanem három éven át az engedés s újabb nyomás játéka folyt –, nem csoda, hogy a túlfeszült nemzet egyszer csak felrobbant. Azt, hogy nincs szabadság – úgy látszik, el lehet bírni. De ha a szabadság után epedőnek adunk egy kortyot a szabadságból, aztán elvonjuk tőle a vedret – aztán megint egy nagyobb, s újra el – akkor, az végre is ránk rohan, s kitépi kezünkől az edényt.”¹

Németh László önéletírásának (*Magam helyett Homályból homályba* című kötetében ez a rész már nem jelenhetett meg.²

Mint az író soraiból kitűnik, a fővárosi eseményekről már a szigligeti alkotóházban értesült 1956. október 24-én, barátjától, Kiss Tamás író-költő-tanártól. „»Hanem Pesten valami baj van, Laci bátyám. A bécsi rádió is bementa, hogy az utcákon lövöldöznek. Úgy látszik forradalom.« »– Lőnek?« – néztem rá hitetlenül. »Megbolondultak azok?«”³

Három éven át – írja Németh László nem egy helyen – hol túlfűtik a kazánt, hol enged a nyomás, hol ismét felfűtik, s egyszer csak bekövetkezik a robbanás. A hír hallatán Németh Lászlóban felrémlik a berlini felkelés emléke. „...főként az emberek elszántságát bámultam, hogy a tankoknak – a mai hatalom pissenést sem tűrő eszközeinek – neki menjenek. [...] Magyarországon ilyesmi nem fordulhatna elő – mondtuk még a poznaíni események után is. Nem, mert a magyarok

kevesebbet szenvedtek, hanem mert gyávábbnak, vagy ha úgy tetszik – megfontoltabbnak – tartottam őket. S most mégis csak neki mentek a falnak.”⁴

Gyávábbak vagy megfontoltabbak?

Jelen írás első részében már esett szó Németh László Horthy-rendszeréről alkotott képéről. Amellett, hogy Németh – s ez írásaiból egyértelműen kiderül – nem volt a Horthy-rendszer híve, fontosnak tartotta megjegyezni a később történetek tükrében, hogy „ha volt a 20. század második évtizedében nemzet, amely az érezhetővé váló általános európai hanyatlással – sőt tulajdon sorsával szemben is – feltörőben volt, a magyar volt az. A nemzet szellemi frissessége, megcsillanó gazdasági lehetőségei, s az elmaradt kormányzat, amely alatt élt: a nemzeti újjászületés szép modelljét érlelték meg

¹ Németh László: *A magyar forradalomról*. [Szerk. Németh Judit – Görömbei András]. Budapest, Nap, 2011, 85.

² Uő: *Homályból homályba. Életrajzi írások*. Budapest, Magvető – Szépirodalmi, 1977.

³ Németh *i. m.* 2011, 26.

⁴ Uo. 27.

benne – amely nemcsak neki szólt, de a Duna-népeknek, Európának is.”⁵

Állam és társadalom, vagy ha úgy tetszik: állam és nemzet. Németh László – hogy mai terminológiával éljünk – az állam „henye, elnyomó” szerepével szemben figyelmet fordított a társadalom szerves fejlődésére is, amire, ha korlátozott körülmények között, de a Horthy-rendszerben mód nyílt.

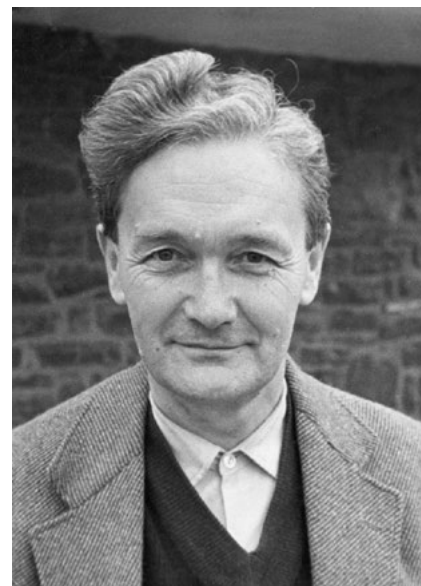
S ezután következett be a fordulat. „Ezt az aranykorát érlelő nemzetet szolgáltaták ki Jaltában a sztálini kommunizmusnak.”⁶ Bár Németh László a helyzet súlyosságának megfelelően nem feledkezett meg a háború okozta hihetetlen méretű, az országot sújtó károkról sem, a hangsúlyt a nemzet szabad mozgását gátló bosszúállásra helyezte. A gondolat nem új. Már 1943-ban, Szárszón is hosszan szólt a magyar nemzetet leigázni készülő „poglavnyikok” bosszújáról.

Lehet ugyan a fenti sorok szerzője által „fenyegetett demokrácia”-ként említett időszak történéseiről vitatkozni, azt azonban nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy másként látta a történetet a kort megélt tanú, s másként az azóta új adatok birtokába jutó kései bíráló. Németh László akkor (!)

joggal beszélt a gazdasági élet megpezsztüléséről, a földreform után kialakuló vidám paraszti gazdaságokról, s az akkor született remekművekről. Egy dolog az, hogy a földosztással a magyar parasztság „évszázados álma vált valóra”, mert elvileg valóra vált, s más dolog az, hogy a koalícióban résztvevő pártok mire készültek. Más, hogy rövidesen miként vették észre azt, hogy „külföldi” segítséggel becsapták őket, s megint más, hogy ugyanez a probléma milyen köntösben tért vissza már a rendszerváltoztatás kezdeti időszakában.

Németh László azonban hamar „fölocsúdott”, hogy az általa már 1943-ban Szárszón fölvezetett folyamat lépett életbe. „Csak amikor a leszíjazott nemzet, mint egy műtétre előkészített beteg, teljesen a moszkvai sebészek kezébe került, akkor indult meg az öt évtizede tartó dagály visszaszorítása.”⁷

Németh – akárcsak a szárszói beszéd során – most is erőteljesen hangsúlyozta, hogy a Moszkvából hazatérő „operatőröknek” fogalmuk sincs a magyarság igazi állapotáról, a már meglévő előfeltételekről, „amelyeknek az alapján itt szinte erőszak nélkül egy igen magasrendű szocializmust lehetett volna talpra állítani”. Németh László gondolatmenete ismertetése előtt rendkívül

Németh László Sajkodon 1956 környékén. Fotó: Németh László Társaság

fontosnak tartjuk újra és újra ismételni: az ő szocializmusképe, illetve -fogalma nem azonos a marxista-leninista szocializmusfogalommal. Ebből következett, hogy „ők kész menetrenddel jöttek, s azzal a hittel, hogy a »szocializmus építését« csak olyan alapokon, olyan rombolások árán, olyan egymásutánban lehet csinálni, mint ahogy a Szovjetunióban történt.”⁸

Világosan és egyértelműen szólva – Németh korabeli és kései bírálói ezt ritkán veszik figyelembe – az ő szocializmusfogalma korántsem volt azonos akár a marxi, akár a lenini szocializmusképpel. Gondoljunk csak példának okáért egy 1936-os írására, amelyben a marxizmust a polgárság levett ruhájaként értelmezte.⁹

⁵ Uo. 73–74.

⁶ Uo. 74.

⁷ Uo.

⁸ Uo. 74–75.

⁹ Ekkor írja a megvalósult sztálini szocializmusról, utalva a leninista-marxista előzményekre, a következőket: „Sztálin a tanítvány és az örökös elsősorban a betűkben a fogalmazásokban hisz [...] szavakkal akarja összhangzásba hozni a történelmet. Van az Írás és van Oroszország. De az írás kétféle képpen illeszthető rá az országra: alkotásokkal és fogalmazási műfogásokkal [...] Kétségkívül korlátolt ember, de mint ahogy a korlátolt emberek között néha kitűnő orvos-diagnoszták akadnak, neki is biztos a politikai helyzetérzésre. [...] Mint a legtöbb makacsfejű ember, túlbecsüli az elnevezések értékét, a segédfogalmakat összekeveri az eseményekkel, a nyelvet a világgal.” S a végső konklúzió: „a *Les questions du leninisméből* megtanultam a nyomás nevét is: Sztálin nem egy ember neve, hanem az

Németh László 1956. október 14-én. A forradalom híre a szigligeti alkotóházban érte. Fotó: Németh László Társaság

Németh László joggal vonta le a következtetést az 1945. novemberi választások alapján, hogy a magyarság nem proletár átmenetet akar, hanem némi függetlenséggel, vagyonnal, polgárosodási hajlammal együtt járót, amelyből a társadalom proletarizálása nélkül lehet eljutni a szocializmusba. Ez a felfogás messze elütött a kommunisták szocializmus-fogalmától, melynek lényegét nemegyszer megfogalmazták: „népi demokráciával a proletárdiktatúráért”.¹⁰ Németh

László azt is világosan látta, hogy ez volt az a robbanáshoz vezető „kompressziós nyomás”, a lehajtás vágya, amely a „tüntetés résztvevőit egy fölkelt nemzetté dagasztotta”.

Mint jeleztük, Németh Lászlót a forradalom kitörése a szigligeti alkotóházban érte. A település és az alkotóház egymáshoz való viszonya – mint ezt Németh László azonnal felismerte – szinte leképezte a hatalom és a perifériák viszonyát. „...a szigligetiek nem nagyon szeretik az alkotóházat, amelynek a pompás ételszaga, a gyomrot torkig töltő fogásai az ott szolgáló lányaikon át a beszolgáltatók üres fazekai mellé is leértek. Azt mondták, régen egy grófjuk volt, most háromszáz – s olyat is hallottam, hogy hivalkodó az alkotóház neve. Most azonban valami új elem is vegyült ebbe a lappangó ellenszenvbe, mintha a szegény község, melynek pincéiben most forr a must, titkos csápokon át a dac, a fejlődés, a megtorlás lehetőségét szimatolná.”¹¹

Legalább ennyire tanulságos – cseppben a tenger – az alkotóházon belüli, illetve az alkotóház

és a falu közti viszony alakulása. Németh László szerint a sportújságírók voltak leginkább Nagy Imre-pártiak, ki azért, mert a rendszer sértettje volt, ki azért, mert együtt kívánt „üvölni” a farkasokkal. Földeák János, a rendszerrel szimpatizáló író – bár a Gerő-beszédet ő is elítélte – szorongott. A gondnok – míg el nem tűnt – figyelt. A háziszolga – Németh szerint „tizenöt éve kitűnő nyilas lett volna” – egyéni sérelmeit sorolva úgy gondolta, hogy elérkezik az ő ideje is. Maga az író – Németh László – és a debreceni tanár-költő Kiss Tamás, bár természetesen távol lévő családtagjaik sorsa is foglalkoztatta őket, ahogy Németh fogalmazott: „magunk között a nemzetet féltettük”. Ekkor még leginkább azon morfondíroztak, hogy mi lesz ennek a vége, illetve „mibe vitték bele a pesti Petőfi Körösök az országot, épp most, amikor a sztálini jégtömbök oly biztatóan olvadoztak”.¹²

Egy mondatban két fontos megállapítás. Az egyik az, hogy mire gondolt Németh László a sztálini jégtömbök olvadása kapcsán. Elég sejtelmes, s lássuk be: a valós helyzetet

emberi természet és hagyomány nagy forrásaitól elszakadt konokságé.” Lásd bővebben: Németh László: Sztalin: Les Questions du léninisme. *Tanu* 7 (1934), 25–30.; M. Kiss Sándor: A szárszói gondolat a történelem útvesztőjében. In: Uő: *Közéletek 1956. Tanulmányok, esszék, előadások*. Budapest, Kairosz, 2011, 35–50.

¹⁰ Németh László szocializmusképét, hogy eufemisztikusan fogalmazzunk, a polgári liberálisok, radikálisok sem fogadták egyöntetű lelkesedéssel. Példa erre Fejtő Ferenc véleménye: „De a legtöbb népies számára a polgári demokrácia kérdése vagy csupán »zsidó dolog« volt, vagy pedig már alapjában véve idejétmúlt nyugati jelenség. Tulajdonképpen Németh László volt a fő ideológusuk. Már pedig Németh László számára akkoriban a modernitást vagy a fasizmus vagy a kommunizmus jelentette. A magyar nép jövőjét, a magyar kibontakozás útját nem a demokrácián keresztül vélte megtalálni, hanem így vagy úgy, de inkább a szélsőséges és forradalmi mozgalmak tapasztalatainak a figyelembevételével. Mindenesetre több rokonszenvet éreztünk írásaiban a fasizmus, mint a nyugati demokrácia iránt.” Másutt arra a kérdésre, hogy változott-e Fejtő véleménye a beszélgetés idejére – 1977 –, a válasz egyértelmű nem volt, majd hozzátette: „Konfúzusnak láttuk, olyanoknak, amiben egyaránt megvannak a kommunizmus és a fasizmus felé való közeledés lehetőségei. Döntő volt számunkra az, hogy ők maguk sem a szociáldemokrácia, sem a polgári radikalizmus, sem pedig mondjuk az urbanisták felé egyáltalán nem keresték a kapcsolatot. Ellenkezőleg, mindegyiküket ellenségesen kezelték. A kommunizmus felé fejlődők ezért renegátoknak tekintettek engem.” Huszár Tibor: *Beszélgetés Fejtő Ferencsel* (Párizs, 1977. október 17.). In: Uő: *Találkozások. Beszélgetések a két világháború közötti magyar szellemi-politikai mozgalmakról*. Budapest, Corvina, 2005, 115–133.

¹¹ Németh *i. m.* 2011, 24–25.

¹² Uo. 28.

tekintve homályos gondolat és nem igazán pontos megállapítás. Tény viszont az is: a népi mozgalom történetében nem egyszer felmerült a gondolat: az író feladata, beleivódva a népbe, a megmaradás biztosítása.¹³ A többi a politika dolga, már csak azért is, mert az író nem rendelkezik a küzdelem megvívásához szükséges eszközökkel. S a másik megállapítás: a forradalom erjesztői a Petőfi Kör-ösök voltak.

Október 25-én este Szigligeten is leállt a munka – tudhatjuk meg Németh Lászlótól –, „...annál több bor folyt a prészházaknál”. Csütörtökön jelent meg az alkotóházban az első becsípott ember, majd este fele egy italosabb csoport érkezett, akik az akkor már elbujdokolt Soós elvtársat, a titkárt keresték, akitől a párttagok névsorát kívánták megszerezni. Aztán a csoport némi rábeszélés után eltávozott. Az éjszaka folyamán az emberek betörték a tanácsházára, s elpusztították többek között az adóíveket.¹⁴

Amint ez a sorokból kiolvasható, az alkotóháziakat, a vendégekkel egyetemben nem különösen kedvelte a falu. S bár az indulatok forrtak, csakúgy, mint az egész országban, kirívó események nem történtek. S ekkor érkeztek meg a tapolcaiak, egy-két diák, köztük egy orvos hallgató, velük együtt egy szigligeti munkás, „... neki adatott a feladat, hogy Szigligetet a forradalomba bekapcsolja”. Majd sor került a falu főterén az első forradalmi gyűlésre is.¹⁵

Németh László emlékezetében két ember maradt meg. Az egyik egy alak, „... akinek a lógó inge, gatyája után a mezőről kellett hazajönnie – italos állapota azonban a pincére vallott.” A másik a már említett munkás volt, aki közölte az összegyűltekkal, hogy megalakult a tapolcai tanács. A szónokló munkás bejelentette, hogy a jogos kívánságokat teljesítik, de ahhoz meg kell alakulnia a tanácsnak, illetve – reagálva a lógó ingű közbeszólására – a forradalmi bizottságnak. A lógó ingű a menekülő félben lévő volt titkár előkerítése mellett kardoskodott. Ekkor szólalt meg a orvos, aki jelezte, hogy rendnek kell lennie, az iratok megsemmisítésnek véget kell vetni, hiszen most épp egy fiatal pár esküvőjét kellett elhalasztani a papírok megsemmisítése miatt, s aki a szakmájához értő elnököt nem fogadja el, az álljon a helyére.

A orvos és a munkás rendet teremtett két normális megszólalásával. A bizottság létrejött, az elnöknő később elfoglalta a helyét, hiszen valakinek rendben kellett tartania a falu iratanyagát, dokumentációját. Szombaton létrejött a rendőrség, s vasárnap Soós elvtárs is újra munkába állt. Szigligeten győzött a forradalom.¹⁶

Németh László útjának következő állomása az azóta legendássá vált Sajkod volt. Az író feljegyzéseiből világosan kiderül: egyik legnagyobb gondolja – s ennek hosszútávú

etikai velejárója volt, amit többször is hangsúlyozott –, hogy be ne véreződjön a nemzet keze. A másik pedig a kibontakozás lehetséges módozatainak keresése.

Németh László természetesen nem tudhatta – a különböző típusú híradásokra támaszkodni nem lehetett –, hogy valójában pontosan mi is történik az országban. Tudta azonban, hogy harcok folynak a fővárosban, tüntet az ország, a vasútközlekedés leállt, a vidék egyre inkább elszigetelődik a fővárostól, s nem kívánt mértékben radikalizálódik is. „A dolog legjobb kimenetelének azt tartottam – bár ebben sem bíztam túlságosan –, ha ott állunk meg, ahol a lengyelek, s Nagy Imre olyanféle megállapodást köt az oroszokkal, mint Gomulka. A rádió azonban mást jósolt. A legnagyobb baj az volt, hogy Pest el volt vágva a vidéktől az orosz tankgyűrű jóvoltából – s Győr, Pécs, Miskolc környéke külön köztársaságokká váltak, amelyek egymással versenyeztek a minél hangzatosabb pontok összeállításában. Ez a pontszerkesztés valóságos mániává lett az országban, minden főiskola, bányásztröszt, megyei tanács megszerkesztette a maga pontjait – s mint valami gépfegyverrel lőtte a kormányt.”¹⁷

Németh László természetesen azt sem tudhatta, hogy a fővárost a vidéktől a forradalom kitörése után a BM zárta el, pontosan azért, hogy

¹³ Lásd: Veres Péter beszéde az 1942-es író-katonakonferencián. In: *A lillafüredi értekezéslet, 1942. november. Jegyzőkönyv*. Szerk. Kristó Nagy István – Simor András. Budapest, Z-Könyvek, é. n.

¹⁴ Németh *i. m.* 2011, 29–30.

¹⁵ *Uo.* 30.

¹⁶ *Uo.* 30–31.

¹⁷ *Uo.* 34–35.

Koszorú Rajk László és társai újratemetésén, 1956. október 6-án a Kerepesi temetőben. Németh László szerint a politizáló embert „az amúgy is sejtett tényeknél sokkal jobban érdekelte, hogy beszélni lehetett róluk”. Fotó: Forstapan / Berkó Pál, 79392-es számú fotó

a forradalmi eszmék ne terjedjenek. Azt sem tudhatta, hogy a tárgyalt időszakban több mint hatvan sortűz dördült el az ország területén.¹⁸ Ilyen körülmények – és kétségek – között figyelt fel Németh László egy interjúra, amely Szigethy Attilával, a Győr első emberének számító politikussal készült. „Ha egy napot gondolkoztam volna, akkor sem tudtam volna okosabb válaszokat adni – mondtam az interjú hallatán –, melyekhez az utánunk jövő nemzedék egy tagja rajzolta meg az új, felszabaduló, de továbbra is szocialista országot.”¹⁹

Nem kétséges, s ez szemléletét tekintve sok mindent érthetővé tesz, hogy Németh László, „az érzékeny műszer” világosan látta: a legapróbb szovjet biccentésnek is alapfeltevése, hogy a vezetői posztot egy olyan személy gyakorolja – s

így garantálja a szovjet politika érdekeinek figyelembevételét –, aki a rendszeren és hatalmon belüli ellenzék tagja, s a múlt látványos (!) bűneiért kevésbé lehet nyilvánosan elítélni. Potenciálisan ilyen személynek számított a Rákossal – legalább is egyes kérdésekben – szembezálló, s ezért „száműzetésbe” kényszerülő Nagy Imre vagy a börtönt is viselt Kádár János.

A Németh László által felvázolt, a világpolitikai összefüggéseket, s ezen belül a szovjet belpolitikai „fordulatokat” tárgyaló helyzetkép viszonylag pontos. Különösen, ha számba vesszük, hogy mit láthatott a korabeli nyíltan, vagy rejtetten folyó csatározásokból egy vezető magyar humán értelmiségi.

Németh a Rákosi-rendszer „büntető” politikáját elemezve pontosan felvázolja a terror és

az esztelen megtorlás egész társadalmat érintő menetét és lefolyását. De azt is látja, hogy „Olyan emberek kerültek vissza a közéletbe [! – M. K. S.], akiknek tán szabadlábba sem lehetett volna szabad kerülniük: olyan rettenetes dolgokon mentek át.” Majd rátér a lényegre: „A Rajk-ügy mintegy a magja lett ennek a borzalomnak. Rajk Lászlóról az emberi pszichológia s a lefolyt események ismeretében két dolgot mindenki tudhatott: [Felhívjuk a figyelmet: a közös tudás közösségteremtő erejére! – M. K. S.] 1.) hogy a magára vállalt cselekménysort nem követhette el – kivégzésével egy versenytársat tettek el láb alól – s Sztálin jugoszlávgyűlöletének kedveskedtek egy csapásra. 2.) hogy ő, mint belügyminiszter hasonlóféle vádakkal s hasonló módszerekkel emelte ki s kényszerítette vallomásra más pártok kényelmetlennek ítélt tagjait. Most azonban azok is felfedték ártatlanságát, akik régen büntetését követelő iratokat s verseket szerkesztettek – fokról fokra egy kommunista mártírt csináltak belőle, akiknek az új pörfölvétele főként a vezetők jugoszláviai látogatása után egyre sűrűsödő felhőként függött Rákosiék feje felett.”²⁰

Rajk László és társainak 1956. októberi újratemetéséről és annak értelmezéséről bőven olvashatunk a korabeli történeti szakmunkákban, illetve visszaemlékezésekben. Ezek közül is hatékonyságát és maradandóságát tekintve

¹⁸ A forradalom és szabadságharc történetéről lásd: Kahler Frigyes – M. Kiss Sándor: *Kinek a forradalma? Erőszakszervezetek 1956-ban. A fordulat napja, ismét sortűzek. A nagy per.* Budapest, Püski-Kortárs, 1997.; Uők: „Mától kezdve lövünk”. Tíz év után a sorstűzekről. Budapest, Kairosz, 2003.

¹⁹ Németh *i. m.* 2011, 36.

²⁰ *Uo.* 90–91.

messze kiemelkedik Szász Béla munkája.²¹ Németh Lászlónak kétségtelenül igaza volt abban, hogy az újratemetés – kimutatva a párton belüli viszályt – „nem öregbítette a párt tekintélyét”, de ennél sokkal fontosabb, hogy a politizáló embert „...az amúgy is sejtett tényeknél sokkal jobban érdekelte, hogy beszélni [! – M. K. S.] lehetett róluk”.²²

Rajk László újratemetése tehát azon kívül, hogy a „pártellenzék” belpolitikai súlyának növekedésével is járt – akik közül, bár meghurcolták őket, nem egy maga is különböző mértékben részese volt Rajk fizikai és szellemi tekintélye meghurcolásának –, a társadalom döntő, nem kommunista többsége számára nemcsak a párton belüli viszály megszűntetését jelentette, hanem elsődlegesen a szabadabb megszólalás lehetőségét. Vagyis a bimbózó szabadulás szimbólumává is vált a régi bilincsek meglazulása árán.²³

Óhatatlanul felmerül természetesen az is – rövid számvetés is elegendő ehhez –, hogy az adott összefüggéseket tekintve vajon sor kerülhetett volna-e egy ilyen díszes temetésre egy nem kommunista mártír (áldozat) esetében is. Egyrészt

tehát látnunk kell, hogy egy ilyen típusú „rehabilitációs temetés” a Szovjetunióban lefolyt események nélkül – szovjet engedély hiányában – nem mehetett volna végbe. Másrészt ez kézzel fogható jele volt a „pártellenzék” politikai térhódításának. Harmadrészt pedig az esemény önmagán túlnőve a korlátolt és ellenőrizni vágyott szabadabb megszólalás lehetőségét is jelentette a nem kommunista magyar politizáló állampolgár számára.

Ez a felismerés határozta meg Németh László gondolkodását is, amikor a kibontakozást – bár ennek korlátozott mértékével ő maga is tisztában volt – Nagy Imre személyében látta, annak vélt, vagy valós politikai múltját értelmezve. „A parasztság Nagy Imre miniszterelnöksége alatt lélegzethez jutott – s mint hajdan Kossuthét, úgy várta visszatérő nevét. A munkásságnak Rákosi felülkerülése – normamegszorítás – új szigort jelentett: az értelmiségnek a mohó füllel elkapott hangok visszafojtását. A XX. Kongresszus után ez az elnyomott s aztán egyre nagyobb reményre gyűjtött szabadság zaklatta közhangulat volt az – amely a Petőfi Kör objektívnak indult vitáiból tömegtüntetést csinált –, s a hírek szerint

agyonnyomta a szegény rikkancsot, aki a nyomtatott szót árulta, amelyet mindenki hallani akart.”²⁴

Mielőtt rátérnénk a Németh László által vázolt Nagy Imre-, illetve Kádár János-portré elemzésére, jegyezzük meg és hangsúlyozzuk még egyszer: az esszéfűzér 1956 novemberében (4-e után) íródott, tehát kortárs szöveg. Németh, mint ez az eddigiekből is kiténik, egyértelműen „forradalmárpárti” volt – a határok figyelembevételével. Vállalta, hogy folytatja a Kálvin téri fiatal lány fegyveres harcát, együtt temetkezik el a várossal,²⁵ de mindez nem akadályozhatta meg a felelős magyar értelmiségit abban, hogy ne számoljon a határokkal, amelyet egyrészt a világpolitika, másrészt – és természetesen nagyobb súllyal – a szovjet belpolitikai mozgás határozott meg.

Miközben megértette és vállalta a közösséget a harcoló magyar forradalmárral (szabadságharcossal), joggal ítélte el a felelőtlen megszólalásokat, akár London vagy a Szabad Európa Rádió égisze alatt hangzottak is el.²⁶ Ezek alapján írta Németh László az alábbiakat: „A maguk észére utalt emberek (a magyar szabadságharcosok) hittek az

²¹ Szász Béla: *Minden kényszer nélkül*. Brüsszel, Nagy Imre Intézet, 1963.; Budapest, Európa, 1989. Szász Bélára vonatkozó dokumentumok, különös tekintettel meghasonlására: Szőnyi Tamás: *Titkos írás, 1956–1990. Állambiztosági szolgálat és irodalmi élet*. Budapest, Noran, 2012. Szász Bélával e sorok szerzőjének is szerencséje volt hosszan elbeszélgetni, annak angliai lakásán, 1988-ban.

²² Németh *i. m.* 2011, 91.

²³ Györfly Sándor történész (a második világháború idején, a német megszállás után a nemzeti baloldal ellenálló csoportjának, a Bolyai-Györfly Kollégiumból kinövő Nemzeti Ellenállási Diákmozgalomnak, később a NÉKOSZ-nak, majd a NÉKÉM-nek is aktív tagja volt) szállóigévé vált mondata a következőképpen hangzott: „Szegény Laci, ha most élne, de közibénk lövetne.”

²⁴ Németh *i. m.* 2011, 91–92.

²⁵ Németh László: *Emelkedő nemzet*. *Irodalmi Újság*, 1956. 11. 02. 1.

²⁶ Külön tanulmány témája lehetne az ún. *feldafingi konferencia* anyaga. A forradalom és szabadságharc leverése után ezen a konferencián csaptak össze a vitatkozók – akkor és előbb menekültek – a Szabad Európa adásainak értelmezése kapcsán. Ebből az anyagból is világosan kiderül, hogy Németh László – anélkül, hogy a neve elhangzott volna hivatkozási alapként – nem állt egyedül a véleményével. Lásd bővebben: Szeredi Pál: *Sorsunk ideköt, szívünk hazavonz. Az 1956-os magyar emigráció nyilvánossága*. Pilisszentkereszt, Barangoló, 2017, 163.

Nagy Imre a badacsonytomaji szüreten, 1956. október 22-én. „Németh pontosan látta az ellentmondás lényegét: Nagy Imrének kommunistiként kellett a hatalmat gyakorolni a forradalom idején, amelyet a kommunista zsarnokság elleni közös harc tartott egybe.” Fotó: Fortepan / Kotnyek Antal, 203538-as számú fotó

uszításnak: Nagy Imrének, akivel még Budapesten is a maguk eszét követő felkelő csoportok néztek farkaszszemet, aligha sikerülhetett a tejként kifutó eszméket a kommunista föld alá visszafogni.”²⁷

S a Jalta utáni eseményeket szemlélve, íme az eseményekkel azonos időben kialakított Németh László-i Nagy Imre-kép: „Amikor a magyar parasztságot legjobban sanyargatták, ő a Központi Bizottságban, a bebörtönzést kockáztatva a pártjára állt, s ezért sarokba is állították. Amikor a malenkovi időkben miniszterelnököt csináltak belőle, sokkal messzebb ment el a magyarság sorsának megoldásában, mint arra megbízása volt. Amikor Rákosi a fölébe került – nyilván nem volt hajlandó az önkritikára, s ezzel megőrizte magát a nemzet reményének. A forradalom előtti szerepe – egy s mást nem látunk világosan – de nyilvánvaló, hogy e 11 nap alatt s azóta sem veszítette el sem a

jobbról, sem a balról jövő vádak közt a nemzet szeretetét – s ha ma meghalna –, kétségtelen, hogy 20. századi politikai történetünknek legnagyobb alakjaként fejezné be életét.”²⁸

E sorok írója 1956-ban 13 éves volt, átélte Győrött a három halálos áldozattal járó, értelmetlen s csak a hatalom brutalitását mutató sortüzet a börtön előtt. Kahler Frigyes kollégámmal bizonyítottuk, hogy 1956. október 23-a és 29-e reggel között Nagy Imre miniszterelnöki regnálása idején a „közismert” négy-öt sortűz helyett több mint hatvan dördült el az országban. A Gőzmalom utca egyik deszkapalánkján már a forradalom idején is olvasni lehetett nagy betűkkel a „Nagy Imrov” feliratot. Tehát már a forradalom és szabadságharc idején is – a jobbról és balról jövő vádak között – voltak fenntartások a kommunista miniszterelnökkel szemben. Mindezen fenntartások mellett – a Németh

László vázolta körülmények következtében – Nagy Imre (s részben Kádár János) mégis a forradalom reménysége volt, azon nem kommunista emberek szemében is, akik sem akkor, sem 1956 után soha nem ejtették ki szájukon az „ellenforradalom” szót. S az is igaz, hogy a forradalomnak és szabadságharcnak Nagy Imre évtizedeken keresztül a mártírja lett és maradt.

Németh Lászlónak igaza lett. „S ha ma meghalna” – s meg is halt Kádár és a szovjet vezetők döntése alapján, Kádár „jóvoltából” – ha nem is a magyar forradalom és szabadságharc, de a 20. századi politikatörténet (!) egyik legjelentősebb alakja lett. Nagy Imre tehát nem a 20. századi magyar függetlenségi törekvések mártírja lett, hanem a kiszámíthatatlan kommunista politika áldozata, aki félreértette a Kreml politikáját, miközben az utolsó pillanatig bízott a szovjet vezetésben. A sokasodó és fenyegető jelek ellenére, emiatt sem akarta tudomásul venni még november 4-én sem, hogy bekövetkezett a szovjet agresszió.”²⁹

Németh László az alábbiakban fogalmazta meg a Nagy Imre-i életút és a forradalom, illetve szabadságharc alatti időszak lényegét: „Mögötte egy hosszú, az életét jelentő kommunista múlt, s alatta a nemzet, amelynek ez a szó, a meggyűlölt rendszert jelentette.”³⁰ Németh pontosan látta az ellentmondás lényegét: Nagy Imrének kommunistiként kellett a hatalmat gyakorolni a forradalom idején, amelyet a

²⁷ Németh *i. m.* 2011, 35.

²⁸ *Uo.* 89.

²⁹ Kozák Gyula: *Kész a leltár – Vásárhelyi Miklós.* Budapest, Balassi, 2017.

³⁰ Németh *i. m.* 2011, 98.

kommunista zsarnokság elleni közös harc tartott egybe. Így érthető, miért is beszélt Németh László az atomok felkeléséről. Miért mondta azt, hogy ezt a nép csinálta, vagyis egészsítsük ki az állítást: a forradalom kitörését nem szervezte senki?

Németh László azt is világosan látta, hogy a szocializmus megreformálása a Nagy Imre vallotta koncepció alapján egy Gomułka-féle szituáció kiépítése lett volna. Bár részletesen nem fejtette ki – de nem is ez volt a cél –, hogy a különböző fokon radikalizálódó országrészeket két törekvés kötötte össze: az ÁVH – pontosabban szólva a diktatúra – felszámolása, s ennek alapjaként – „Ruszkik haza” – a szabadság, vagy másként a társadalmi önrendelkezés visszaszerzése.

Ezek együtt kezelése adja meg a Németh László-hipotézis lényegét: „Nagy Imre nyilván látta a veszélyt – ami abból ered, ha a forradalom, mint egy ágaskodó paripa, őt ledobja, vagy ő a felelősséget nem vállalva leszáll róla –, ez nyilván anarchikus hasadást s tán csakugyan az ellenforradalmi erők szóhoz juttatását eredményezte volna. A magyar forradalmat az ő neve tartotta össze – az előző két-három év a kommunista pártemberből a nép szívében úgyszólván nemzeti hőst csinált –, s most nemcsak a múlt, ez a szerep is kötelezte.”³¹

Szót ejt Németh László az ellenforradalmi veszélyről is.

Szemléletének egyik legvitathatóbb tételével állunk szemben. Mindszenty hercegprímásról alkotott véleménye a következő: „Mindszenty azonban itt volt, s régi intézményeik visszapásáról beszélt – sőt a magántulajdon szót is kiejtette. Szerencsére – inkább a modora – olyan megdöbbenést keltett a hívők között, hogy fellépése jelentékenyen csökkentette a veszélyt, amit presztízse jelentett.”³²

Szervesen ennek a gondolatnak egy leágazása Németh László véleménye az általa megtapasztalt alapján a többpártrendszeréről. „A kiáltványok pontjai között természetesen a szabad választások is felbukkantak, mint egy elrabolt jog, amelyet a nép visszakövetel. Ez azonban aligha jelentette azt, hogy a nép Tildy Zoltánt vagy akár a szocdem vezetőik jó részét is viszont akarta látni. – Ő csak azt akarta, hogy róla s nélküle ne dönthessenek.”³³

A kép teljesebbé tétele érdekében érdemes ideiktatni azt is, hogy „magam is torkoltam le, még az írók pártjában is olyan érvet, hogy ebből a helyzetből csak nyugati kölcsönökkel lábalhatunk ki, s ahhoz a polgári demokrácia garanciája kell. Főként a Kisgazdapárt szervezkedését kellett volna szemmel tartani, hogy az ifjúság meg tudja-e akadályozni, hogy a kisbirtok képviselőit a magántulajdon védelmévé tágítsák a belé sorakozó erők.”³⁴ Az

1945– 48 közötti időszak a magyar történelem egyik rövid, de ellentmondásokkal teli periódusa. Beszélünk szalámpolitikáról, mint a Rákosi-rezsim bűnééről, de nem beszélünk az egyes pártokon belüli, nem kriptokommunisták által is támogatott szalámpolitikáról, mely okainak vizsgálata nem ennek a dolgotnak a feladata. De ettől még létezett.³⁵

Kisbirtok, magántulajdon. Önerő – tőke. Egyházi tulajdon – intézmények fenntartása. Olyan kérdések, melyek napjaink vitáit is jelentik. Egy tény azonban vitathatatlan – s ezt megnyilvánulások sokaságával lehet alátámasztani –: sokak véleménye volt, nemcsak Németh Lászlóé, hogy a régi pártok csak keretei lehetnek a megújulásnak, de nem a régi szereplőkkel.

Nagy Imre és Németh László politikai és társadalompolitikai nézetei aligha fedték egymást, azt viszont látnunk kell, hogy az író tudomásul vette a kényszerítő körülményeket: „Az is érthető, hogy Nagy Imre a parlament házában gyengének és árvának érezhette magát – a régi Központi Vezetőségéből néhány ember maradt meg mellette, a nép emlékezete azok egy részét is elzavarta: a munkástanácsok, forradalmi bizottságok rendszere még nem szilárdult meg annyira, hogy azokból vehetett volna munkatársakat. A tíz év előtt levitézlett pártok segítségül hívása látszott az ország megnyugtására a legegyszerűbbnek.”

³¹ Uo. 101.

³² Uo. 109.

³³ Uo. 102.

³⁴ Uo. 108–109.

³⁵ Példaként említhetnénk a szociáldemokrata belviszályt, de a Magyar Testvéri Közösség–Földalatti Fővezérség ügye sem tisztázott a maga teljességében (emlékeztetve a kisgazda vezetők néhányának a sajátos politikájára egészen a bukásukig).

Mindezen tényezőket figyelembe véve – a nézetkülönbségeket figyelmen kívül hagyva – mondja ki Németh László a számára legfontosabb tény, ezzel értékítéletet is mondva Nagy Imre tevékenységéről: „Az utolsó két nap a kilengések már megszűntek, s ha a szovjet kormány november negyedikét közbe nem szúrja, a forradalom második hétfőjén a munka s a boldog reményektől pezsgő élet bizonyára megindult volna.”³⁶ Ez az ítélet Nagy Imre miniszterelnöki tevékenységének valódi elismerése volt.³⁷

Németh László másik „remény-sége” – bár sokkal korlátozottabb mértékben, mint Nagy Imre – Kádár János volt. Németh Judittól tudjuk, hogy az eredeti kéziratból a Kádár- kormányról írt rész hiányzik.³⁸ Ez jelzés az íróban bujkáló bizonytalanságról. Mi tehát már a „javított” variációt olvashatjuk csupán.

„Tudtuk, hogy a Rajk-pör idején volt belügyminiszter, bizonyos gyakorlatának kellett tehát lennie az észre nem vevés s jó képet vágás művészetében, másrészt hosszú és nehéz börtönt szenvedett: mégsem lehetett egészen szolgálai eszköz

tehát.”³⁹ Németh feltételezte Kádárról, hogy megpróbáltatásai tanulságait levonva, nem kívánta egyetlen kommunista társának sem, hogy akár statiszta, akár áldozat legyen. Kádár ott volt a régi vezetők leváltásakor, az utolsó pillanatig államminiszter volt, s jó beszédekkel mondott „az összezsugorodott, de a jövőjét a megtisztulásban kereső kommunista párt nevében.”⁴⁰

Ahhoz, hogy Németh László most következő mondatát megértsük, tudomásul kell vennünk, hogy egy olyan gondolkodó írta le, aki elvileg és morálisan mélyen megélte a magyar történelem nagy válságait – benne 1944-et is –, s gondolkodásának középpontjában – s ez a népiek gondolkodásának egyik legfontosabb jellemzője és értéke – a túlélés, a megmaradás állt, amelyből még egy tisztességesebb jövő is kisarjadhat. (Nem az elfogadást ajánljuk – az kinek-kinek saját gondolkodása terméke –, hanem némi empátiával felvértezve a megértés szándékát. Léteznek helyzetek, amikor a pillanatnyi állapot megoldására módunk nincs, de függetlenül ettől a túlélés, s az ebből következő tágultabb jövő megteremtésén

még fáradozhatunk. A megélni-átélni-túlélni felfogás vállalásáról van tehát szó, s nem a megalkuvásról.)

„Amikor azon a sötét novemberi vasárnapon meghallottuk, hogy ő, s nem Gerő vagy valamelyik Rákosi munkatárs a miniszterelnök, *mutatis mutandis* olyanféle viszonylagos megkönnyebbülés vett erőt rajtunk, mint '44 márciusában, amikor a németek nem Szálasi kezére adták az országot.”⁴¹ Tehát az adott helyzetből kiindulva – s azt kényszerűségből elfogadva – Németh László megállapítja, hogy e miniszterelnöki kinevezésnek volt „két végzetes születési hibája.” Az egyik, hogy Kádár vállalta, hogy ő hívta be a szovjet csapatokat. De ez volt a kisebb hiba, mondja Németh László, hiszen mindenki tudta, „az oroszoknak ahhoz, hogy bejöjjenek nem volt szükségük Kádár János hívására – s ha nem tartották volna célszerűnek nem avatkoztak volna be”.⁴²

Németh azt is megkockáztatta, hogy Kádár esetleg arra gondolt, hogy felfogva a megszállás jelentette csapást – amely tehát elkerülhetetlen volt – „amennyire lehet, fölfogjam,

³⁶ Németh *i. m.* 2011, 102–103.

³⁷ Idézzünk ide a „messzi távolból” egy másik véleményét is. „Amikor Nagy Imre a Parlament előtti téren összegyűlt óriási tömeg előtt megjelent, még mindig reformkommunista volt, aki demokratikus elemeket akart beépíteni a kommunista rendszerbe. A csalódott tömeget arra kérte, bízzanak abban, hogy a kommunista párt meg fogja valósítani a szükséges reformokat. Túl késő volt azonban arra kérni a magyar népet, hogy bízjon meg a gyűlölt kommunista pártban, és higgye el, hogy jóvá fogja tenni saját bűneit.” Kissinger, Henry: *Diplomácia*. Budapest, Panem – Grafo, 1998, 540–548. Az amerikai vezérdiplomata arról természetesen elfeledkezett megemlékezni, hogy az USA vajon milyen segítséget kívánt nyújtani a magyarok – szerinte eleve kudarcra ítélt – küzdelméhez.

³⁸ „A kézirat és a vázlat összehasonlításából két dolog látható. Az egyik, hogy a munkát nem fejezte be. A másik, hogy az eredetileg megírt Kádár-kormány című fejezetet megsemmisítette (mert hiányzik a számozott kéziratból 15 oldal) és kb. két-három hét múlva írta meg az új verziót.” Németh *i. m.* 2011, 69.

³⁹ *Uo.* 130.

⁴⁰ *Uo.* 130–131.

⁴¹ *Uo.* 131.

⁴² *Uo.*

s a nemzet javára alakítsam.”⁴³
A végzetesebb hiba Németh László szerint az volt, „...hogya beavatkozás, s önmaga létének igazolására vállalnia kellett, hogy Magyarországon ellenforradalom volt.”

Németh jelzi azt is, hogy Kádár korábbi elemzéseivel is szembekevert. Amíg tehát a szovjet fegyveres intervenció tényének „elfogadása” kényszerzülte politikai vétség volt, az ellenforradalmi terminológia hirdetése már nemcsak politikai, de etikai vétségnek is számított. „A kormány tagjai – utal vissza Németh László a Nagy Imre-kormányokra – némi jóhiszeműséggel gondolhatták, hogy az események, a súlyos kilengések, a polgári restauráció felé tartottak – bár a harc kimenetele a nemzet friss, egészséges s forradalmi része s a múltból feltűnedező kísértetek közt, szerintem nem volt kétséges, de ha kétséges is volt, még el sem kezdődött voltaképpen. Kádáréknak azonban épp azt kellett török-szakad bizonyítaniuk, hogy ez már el is dőlt, s a nemzet a szovjet beavatkozás nélkül a ’19-es Horthy-világba hullott volna vissza. Ez pedig a nemzet becsületének – vagy legalábbis értékének, rangjának – kérdése volt, s ez volt az, amiben nekünk, magyar értelmiségieknek nem lehetett belenyugodnunk.”⁴⁴

Ha nem értelmezi félre e sorok írója Németh László leglényegesebbnek tűnő állítását, akkor Kádár magára maradásának, magárahagyatott-

ságának a leglényege tehát a nép, a nemzet ellen elkövetett árulás, etikai vétség volt. S ennek lett a következménye, hogy a konszolidációnak nevezett terror – s így Kádár – támogatói a Rákosi-rendszer leghűségesebb kiszolgálói, többek között az átöltöztetett volt belügyesek lettek.

Németh László – ha nagy vonalakban is – jelzi a romlás stációit. Az ellenforradalom a hatalomra jutott párt szerint már nem október 31-én, de október 23-án kezdődött, a régi rend alapemberei – lásd Friss István – ha nem is a fő-, de a melléklépcsőn fokozatosan visszatérnek, a forradalom alatt alakulni kezdő munkástanácsokat rendre felszámolják, helyüket valami üzemi bizottságok foglalják el. „...a Rákosi-rendszer, hacsak Moszkvában valami új nem történik, restaurálódik Kádár neve alatt is – az eszközembernek, mint Nagy Imre törbe csalása mutatja, még a hírét sem kímélik. A cél, amelyre felhasználta magát, nyilván annak a politikai helyzetnek a visszaállítása – kül- s belpolitikai tekintetben –, amelyben október 23. még a reményekben sem ismétlődhet meg többet.”⁴⁵

Sajátos helyzet! A forradalom és szabadságharc emlékének megőrzése érdekében a választék: egy áruló vagy egy eszközember.

Megfogható, konkrét, nevesíthető szimbólum nélkül – aki viszont még jót is akart – nehéz

az emléket megőrizni. Hívószó kell!

(Folytatás következik.)

⁴³ Fontos hangsúlyoznunk, hogy amikor Németh László ezt az esszét írta, semmilyen konkrét információ nem volt a kezében. Vagyis hipotézisekkel állunk szemben. Kádár dilemmájáról lásd: M. Kiss Sándor: „Ez a kormány ne legyen bábkormány”. Kádár János nézetek 1956. november elején. In: *Uő: Közelítések i. m.* 2011, 161–177.

⁴⁴ Németh *i. m.* 2011, 133.

⁴⁵ *Uo.* 137.